

A felsőoktatás néhány problémájáról

Az előző években nagymértékben növelték a felsőoktatási intézetekbe felvett hallgatók számát, és ez a tendencia valószínűleg a jövőben is folytatódni fog. Egyes nyilatkozatok szerint ez Magyarország jövőbeli fejlődésének legjobb biztosítéka, mert így tudjuk elérni azt, hogy Magyarország sok jól képzett szakemberrel rendelkezzen. Ugyanakkor lényegesen kevesebb szó esik arról, hogy ennek a létszámnövelésnek ára is van. Ugyanis nehezen képzelhető el, hogy a hallgatói létszám növelése az oktatás színvonalának csökkentése nélkül is megvalósítható. Ezenkívül több olyan változtatást tettek vagy készülnek tenni a felsőoktatás megszervezésében, melyek várhatóan alaposan megváltoztatják az oktatás körülményeit. Annak érdekében, hogy a kialakult új körülmények között minél jobb felsőoktatást valósítsunk meg, szükség lenne olyan vitára, melyben a felsőoktatás résztvevői (elsősorban a résztvevői és nem az irányítói), mint az oktatók, mind a diákok, megfogalmazzák véleményüket, problémáikat. Az alábbi cikkben ilyen vitát próbálok kezdeményezni. Sem a cikk hossza, sem ismereteim nem teszik lehetővé a teljességre törekvést. A problémák kiválasztása meglehetősen szubjektív, és az az én érdeklődésemet és ismereteimet tükrözi. Elsősorban kérdéseket, problémákat fogalmazok meg válaszok nélkül. Megnyugtató válaszokat nem tudok adni. Sőt, úgy vélem, ez nem is lehetséges. Csak „trial and error” (kísérletezés és tévedés) módszerrel lehet elfogadható megoldást találni.

Problémák a felsőoktatási rendszer átalakítása miatt

Az utóbbi időszak két, a felsőoktatást legjobban befolyásoló döntése az egyetemek egyesítése és ezáltal nagy egyetemi központok létrehozása, valamint az oktatásban a kreditrendszernek nevezett módszer bevezetése volt. Az egyetemek egyesítésének célja, ha jól érttem, egyrészt az egyetemek működtetési költségeinek csökkentése volt, másrészt az, hogy a magyar egyetemi rendszer legyen hasonló az európaihoz, és ez könnyítse meg az együttműködést a külföldi egyetemekkel. Nem tudom megítélni, milyen mértékben sikerült ezeket a célokat megvalósítani. Viszont ezzel az egyesítéssel új problémák keletkeztek. Olyan csoportok kerültek egymás mellé, melyeknek kevés kapcsolatuk van egymással és érdekeik különbözőek. A különböző érdekekből származó feszültségből, konfliktusokból nagyon kevés látszik a külvilág számára. Ez azonban nem enyhíti, hanem éppen ellenkezőleg, súlyosbítja a helyzetet. Ez azt jelenti, hogy sok döntés igazi okait nem ismerjük.

A másik említett probléma a kreditrendszernek nevezett szisztéma bevezetése. A kreditrendszerben a diákoknak kötött tanrend helyett különböző szakirányokban szabadon választott tantárgyak felvételével megfelelő számú pontot (kreditet) kell összegyűjteniük a diploma megszerzése érdekében. Különböző egyetemeken különböző szinten tart ennek a rendszernek (részleges) bevezetése.

A kreditrendszerrel a tanszabadság nagyobb fokát akarták elérni, ami önmagában dicséretes, támogató cél. Ugyanakkor számos, súlyos probléma merül fel ezzel kapcsó-

latban. Ezek felvetik a kérdést: Nem lehetséges-e, hogy a kreditrendszer (jelenlegi, megfelelő feltételek biztosítása nélküli) bevezetése több kárt okoz, mint hasznot?

Az oktatás egyik nehéz problémája a régi, hagyományos feltételek között is annak megítélése volt, hogy milyen ismeretekre lehet hivatkozni az oktatásban, mi az amit a hallgatók már tudnak. A tapasztalat azt mutatja, hogy egy vizsga sikeres letétele nem jelenti feltétlenül a vizsga anyagának tényleges ismeretét is. A kreditrendszerben, amikor egy előadáson részt vevő diákok különböző előismeretekkel rendelkeznek, ez a probléma még súlyosabb, nem segít az, hogy egyes tárgyak felvételét bizonyos vizsgák letételéhez kötik. Különösen így van ez egy olyan országban, ahol komoly hagyományai vannak kivételes, egyedi döntések meghozatalának.

Más szempontok is szólnak a kreditrendszer bevezetése ellen. Így például nagyon hasznos, ha egymást ismerő diákok tanulnak egy csoportban. A kreditrendszerben erről a lehetőségről lemondunk. A tanrend összeállítása szintén komoly nehézséget jelent. Gyakran előfordul, hogy a diákok órarendi ütközések miatt nem tudják azt tanulni, amit akarnak. Ezen talán lehetne segíteni az oktatói létszám növelésével. Viszont a jelenlegi oktatási rendszer nem ilyen irányban változik.

Talán az eddiginél is súlyosabb probléma az, hogy a kreditrendszer lehetőséget ad a diákoknak arra, hogy a sok munkát igénylő nehéz tantárgyakat és az igényes, komoly tudást követelő oktatókat elkerüljék, és minél kevesebb munkával, ami egyben azt is jelenti, hogy minél kevesebb tudás segítségével szerezzék meg a diplomájukat. Ráadásul a diákok számára sokszor csak tanulmányaik befejezése után derül ki, hogy melyek voltak azok a tantárgyak, melyeket feltétlenül tanulniuk kellett volna.

Összefoglalva: A bevezetett vagy bevezetni tervezett változtatások alaposan megváltoztatták a felsőoktatás körülményeit. Annak érdekében, hogy ezeknek a részben rejtett hatásoknak következményeit felmérjük és azokra megfelelő válaszokat adjunk, szükséges lenne, hogy a felsőoktatás résztvevői e kérdéseket nyilvánosan megtárgyalják.

Az oktatás anyagában és módszereiben szükséges változtatások

Annak érdekében, hogy ne pusztán érzésekre, felületes ismeretekre támaszkodva fogalmazzam meg véleményemet, a matematikaoktatással kapcsolatos kérdésekről írok, tehát arról a tudományterületről, amelyikről közvetlen ismereteim és tapasztalataim vannak. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy a felvetett kérdések és problémák más tudományágak képviselői számára is ismerősek lesznek.

A felsőoktatás két legfontosabb feladata a tanított tudományág alapvető ismereteinek megtanítása és a diákok felkészítése önálló munkára. Ez a két feladat szorosan összekapcsolódik, mégis elsősorban az első feladatról kívánok beszélni. Ennek megfelelő megoldása különösen fontos lett a hallgatói létszám növelése után, ami új helyzetet teremtett az oktatásban. A jelenlegi matematikaoktatás alapvető hiányosságának tartom a tárgyalt problémák (nem feltétlenül matematikai) háttérének, motivációjának elmagyarázását. E hiány számomra eklatáns példája az, hogy a fizika oktatása ma gyakorlatilag kimarad a matematikusképzésből. Természetesen, annak eldöntése, hogy mi az, amit elsősorban tanítani kell, sok szubjektív szemponttól is függ. Ez azonban nemhogy főlőlegessé, hanem ellenkezőleg, nagyon fontossá teszi a kérdés megvitatását. Véleményem szerint egy jó döntés meghozatalát a tanszéki rendszer jelenlegi formája is nehezíti.

Arra gondolok, hogy az egyetemeken sok kis matematikai tanszék van, amelyek mindegyikének megvan a saját érdeke. Ráadásul ezek a tanszékek sokkal inkább a régi szerkezet megőrzése, semmint a jelenlegi feladatok miatt léteznek. További probléma az, hogy a tanszékvezetők kinevezése sokszor attól függ, hogy egy adott időpontban éppen ki érhető el. Ennek, és a tanszékvezetők szerepének fontossága miatt a tananyag megválasztása sokszor jobban függ egy (gyakran véletlenül kiválasztott) személy egyéni ízlésétől, mint attól, hogy mi a diákok számára legfontosabb tanulnivaló. Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy az ilyen kis tanszékek léte magyar sajátosság. Amerikában például az egyetemek-

nek tipikusan egy matematika, egy statisztika, egy informatika és esetleg egy operációkutatás tanszéke van, de nem feltétlenül van meg ezek mindegyike. Nem tudom, hogy más tudományágak oktatásában mennyire ismerős ez a probléma.

A tananyag tanítása és számonkérése során még súlyosabb problémák merülnek fel. A hallgatói létszám növelése, a felvételhez szükséges elvárások csökkentése megváltoztatták az oktatás feltételeit. Külön problémát jelent az, hogy sok tantárgyban – a matematika feltétlenül ezek közé tartozik – a kívánt tananyagot csak (esetleg többszöri) ismétlés után lehet úgy elsajátítani, hogy arra a továbbiakban építeni lehessen. A felmerülő problémák nem lennének olyan súlyosak, ha a tananyag megválasztásában és oktatásában ezeket a körülményeket figyelembe vennék. De nem ez a helyzet.

Ezért gyakran előfordul, hogy az oktatásban olyan tananyagra hivatkoznak, melyet a diákok elvben már megtanultak, de nem tudnak. Ennek következtében sok diákban páni félelem alakul ki, és egyetlen céljuk az, hogy valahogyan túljussanak az adott tantárgyon. Végül a diákok többsége hiányos tudása ellenére – nem kis stressz után – valahogy megszerzi a szükséges jegyet. Ez nem utolsósorban azért lehetséges, mert a kudarc leleplezése, olyan kép kialakítása, mely szerint alapjában véve minden rendben van, a diák és tanár közös érdeke. Ezért a vizsgán, gyakorlaton való számonkérésen megtalálják azt az elvárási szintet, melyet a diákok nem megfelelő tudással is teljesíteni tudnak. E probléma megjelenésének egyik oka az, hogy az állandó anyagi gondokkal küszködő egyetemeken nem engedhetik meg maguknak azt, hogy a nem megfelelő diákokat elutasítsák, és ezáltal az értük járó fejpénzről lemondjanak. Az ilyen esetek legkárosabb következménye talán nem is az, hogy bizonyos anyagot a diákok nem tanulnak meg, hanem a morális hatás. Azután, ha valaki átment egy ilyen procedúrán, már egyetlen vizsga, megmérettetés sem jelenti számára ugyanazt, mint annak előtte.

Olyan oktatást kellene kialakítani, melyben teljesíthető követelményeket irnak elő, azokat viszont meg is követelik. Természetesen egy ilyen célt könnyebb megfogalmazni, mint megvalósítani. De néhány lépést tehetnénk ebben az irányban. Így például a gyakorlatoknak, ahol a diákok a tanult anyagot elsajátítják, fontosabb szerepet kellene adni, és azok tekintélyét növelni kellene. Ez azt is jelenti, hogy jobb lenne, ha a gyakorlatokat nem a legolcsóbb munkaerők, a PhD-s (vagy nem PhD-s) diákok, hanem tekintélyes oktatók tartanák. Érdemes lenne feleleveníteni azt a hagyományt is, hogy az előadók időnként elmennek a gyakorlatokra, és megfigyelik mi történik ott. Erre ma nagyobb szükség lenne, mint volt annak idején. Fontos lenne továbbá házi feladatok adása és azok számonkérése. Ezt nem szabad pusztán az oktatók egyéni megítélésére bízni. Ez a rendszer csak akkor működik jól, ha a házi feladatokkal való foglalkozás, az állandó munka természetes elvárás a diákokkal szemben. Sajnos az állandó és alapos munka elvárásához szükséges ethoz hiányzik a mai felsőoktatásból.

Az, hogy nem értek egyet azzal, hogy a gyakorlatok vezetését a PhD-s diákokra bizzák, nem azt jelenti, hogy a PhD-s diákoknak az oktatásban való részvétele ellen vagyok. A cél az lenne, hogy megtaláljuk a nekik megfelelő feladatokat. Ilyen feladat lenne a házi feladatokhoz kapcsolódó kérdések, a diákok egyéni problémáinak megbeszélése, tehát olyan fontos feladatok, melyeket eddig senki nem csinált. Az, hogy a doktori képzés hogyan illeszkedik bele a felsőoktatásba, szintén rendkívül fontos kérdés, mely külön tárgyalást érdemelne, de ez nem témája a jelen cikknek. Ugyancsak érdemes lenne a modern technika lehetőségeit jobban kihasználni. Így például az előadások, gyakorlatok részletes leírása, a leírt anyagok elhelyezése az interneten egyrészt hasznos lenne a diákoknak, másrészt segíthetné az oktatók együttműködését, a tananyagok az új körülmények közötti jó kialakítását. Természetesen az ilyen változtatások végrehajtása sok további költséget igényelne, de végre tudomásul kellene venni azt, hogy a jó oktatás drága.

Összefoglalva: A felsőoktatás körülményeinek megváltozása miatt sok az új feladat, kihívás. Már régen hozzá kellett volna fogni e feladatok megoldásához, de még el sem kezdtünk gondolkodni azon, hogy melyek a legfontosabb problémák az új körülmények között.

A felsőoktatásban felmerülő anyagi és egzisztenciális problémák

Az, hogy hogyan lehetne biztosítani a (felső)oktatásban résztvevők megfelelő anyagi megbecsülését, állandóan visszatérő kérdés. Az előző kormányzat a kiemelkedő oktatók megfelelő javadalmazása érdekében bevezette a Széchenyi professzori ösztöndíjat. Ez a módszer korántsem problémamentes, és sok vitát is váltott ki. De mivel ezt a programot leállították, ma már nem érdemes beszélni róla. A jelenlegi kormány lényeges fizetésemelési tervet jelentett be a felsőoktatásban. Ennek hatását csak megvalósulása után tudjuk felmérni, így erről sem érdemes jelenleg vitát folytatni. Viszont érdemes lenne megvitatni azt, hogy milyen lehetőségei vannak azoknak, akik részt vesznek a felsőoktatásban, de nincs törvényesen biztosított állandó munkahelyük, és ezért helyzetük bizonytalan. Különösen fontos a fiatalok helyzete, hiszen ők jelentik az oktatói és tudományos utánpótlást.

Nem véletlen, hogy erős tiltakozást váltott ki az, amikor a Bokros-csomag kapcsán létszámcsökkentést kívántak végrehajtani az egyetemeken. Elhangzott az az érv, hogy a jó oktatás Magyarország jövőbeli fejlődésének legjobb biztosítója. Sajnos, abban, ahogy végül a szükséges elbocsátásokat végrehajtották – legalábbis az én számomra – már nem érződött ennek az elvnek a hatása. Elsősorban az számított, hogy kinek az elbocsátása okoz kevesebb problémát, és az oktatók munkájának minősége kevésbé fontos szerepet játszott a döntések meghozatalakor.

Az állandó állással nem rendelkező oktatók nagy hátrányban vannak azokkal szemben, akiknek biztos az állásuk. Sokszor tapasztalhatják, hogy az egyetemi hierarchiában elfoglalt szerep sokkal fontosabb, mint az, hogy mit csinálnak és hogyan dolgoznak. Ez a probléma különösen a fiatalokat, a pályakezdeket érinti súlyosan. Ha nincs állandó állásuk, vagy legalább reális esélyük egy ilyen állás megszerzésére, akkor kérdésessé válhat számukra az, hogy érdemes-e az egyetemi pályafutást és az azzal járó bizonytalan létet választani. Viszont egy állandó állás megszerzéséhez nem elég pusztán a kiváló teljesítmény, hanem a megfelelő emberekkel való jó személyes kapcsolat vagy szerencse is szükségeltetik. Ezért sokan választanak más életpályát. Ennek következményeit már ma is érezni lehet az oktatásban. Ezen a problémán nem segít a különböző ösztöndíjak meghirdetése, mert ezek csak időleges megoldást nyújtanak, az alapvető probléma megoldásában, a jövőbeli bizonytalanság leküzdésében nem segítenek.

Tanulságos lehet megfigyelni a végzett matematikus hallgatók helyzetét. Bizonyos speciális okok miatt a matematikus hallgatók viszonylag könnyen kapnak az egyetem elvégzése után ösztöndíjat külföldön, elsősorban Amerikában. Majdnem mindegyik diák úgy megy ki, hogy ezt a külföldi tartózkodást ideiglenesnek tekinti, és eredeti tervei szerint végül Magyarországon fog dolgozni. Ennek ellenére nagyon kevesen térnek haza. Van egy ismerősöm, aki évfolyamának legtehetségesebb diákjaként Amerika egyik legrangosabb egyetemén szerezte meg a PhD-fokozatot. Természetesen ő is csak időlegesen utazott Amerikába. A PhD megszerzése után egy svájci egyetemre ment. Ez a svájci tartózkodás nagyon hasznos és érdekes volt számára. Mégis érezte, hogy nem szabad túl sokáig ott maradnia, mert ezzel elveszíti kapcsolatait, romlanak lehetőségei. Ezért egy év múltán sürgősen visszautazott – Amerikába. Jelenleg egy amerikai egyetemen tanít.

Úgy gondolom, hogy ez az eset jó példa lehet annak demonstrálására, hogy másutt bizonyos elvárásokat is támasztanak azokkal szemben, akiknek kedvező lehetőségeket biztosítanak. Úgy tűnik, ez nálunk másképp van, és erre sokan tudnának példát hozni.

Összefoglalva: Számos probléma, konfliktus származik abból, hogy az egyetemi hierarchiában elfoglalt hely fontosabb, mint a teljesítmény. Ezt a körülményt nehéz lesz megváltoztatni, mert túlságosan nagy érdekek fűződnek a status quo megőrzéséhez. De mindaddig, amíg ezen a helyzeten nem változtatunk, nincs esély a felsőoktatás valódi javítására.

Major Péter